

SIVADÓ ÁKOS

JAMES HETFIELD ÉS RENÉ DESCARTES METAFIZIKÁJA

avagy hogyan
és hogyan ne népszerűsítsük a filozófiát

„Nem értünk-e el még arra a szintre, ahol [a gazdaságnál és az üzleti életnél] fontosabb kérdések érdekelnek bennünket? Olyanok, mint például az élet rejtelmei. Az én természete. Az álmok és a tudat. A nyelv és a gondolkodás. Az alapvető igazságok keresése.”

DARRAGH McMANUS¹

Bevezető megjegyzések – Filozófia és a hétköznapok

■ A társadalom- és bölcsészettudományokkal kapcsolatos kulturális menedzsment kérdései egészen a közelmúltig nem kerültek a különféle diszciplínákról szóló diskurzusok középpontjába. A kultúráközvetítés problémája azonban az elmúlt évtizedekben nem csupán az adott tudományterületeken belüli, hanem azokhoz képest külső igényként is megfogalmazódott – nem jelent ez alól kivételt a filozófia diszciplínája sem. A mottóban idézett, a brit *The Guardian* napilap internetes honlapján 2010 februárjában megjelent, *Megmenthet-e bennünket a filozófia?* című írás jól példázza ezt az igényt. Szerzője, Darragh McManus a hétköznapi diskurzust „üzlettel” és „gazdasággal” átítatottnak találja, az élet igazán fontos kérdései eközben viszont szerinte elsikkadnak. A cikkekre érkezett 185 hozzászólás is azt látszik alátámasztani, hogy a téma nem közömbös az olvasóközönség számára – mindezt a meggyőződést pedig tovább erősíti egy másik írás a világhálóról, ezúttal azonban már a tudományosságán belülről.

Az andphilosophy.com, a Wiley-Blackwell tudományos könyv- és folyóirat-kiadó által működtetett honlap a következőképp fogalmazza meg a

...pusztán annyit
történik, hogy egy
érthetetlen
eseménystruktúra
mellé kapunk egy első
pillantásra közel
ugyanannyira
érthetetlen
elméletet.

The Blackwell Philosophy and Pop Culture című könyvsorozatának hitvallását: „A filozófia immáron több évszázada PR-problémákkal küszködik. Jelen sorozatunk ezen kíván változtatni, megmutatva, hogy a filozófia az életed releváns része tud lenni.”²

Látható tehát, hogy a kulturális marketing problémája mindkét oldalon artikulálódott, a kérdés csak az, hogy hogyan kíván rá megoldást nyújtani akár a Blackwell kiadó említett sorozata, akár más hasonló kezdeményezés. Az alábbiakban arra tesz kísérletet, hogy a megoldási javaslatként felfogható tudomány-népszerűsítő irodalmat a filozófia diszciplínáján belülről elemezve értékeljem a következő szempontok szerint: 1) milyen szakmai színvonalúak az elkészült könyvek; 2) milyen típusú filozófiai problémákra összpontosítanak; 3) milyen olvasótábort igyekeznek megszólítani; 4) hogyan lehetnek képesek hatást kelteni a filozófián belül és a hétköznapi életben egyaránt. Az elemzés célja, hogy kiderüljön, milyen módszerek állnak a filozófiai kultúra közvetítésének rendelkezésére, azaz hogyan és hogyan *nem* érdemes a filozófiát népszerűsíteni.

1. Variációk egy (vagy több) témára – a népszerűsítő irodalom két fő iránya

■ A filozófiai kérdések popularizálásának sajátos nehézsége, hogy a filozófia olyan problémákkal foglalkozik, melyeken alapvetően bárki elgondolkodhat, azonban a filozófiai szakirodalomban, diszciplínatörténetben járatlanok dolgát az előbb-utóbb elkerülhetetlenné váló terminusok használata jelentősen megnehezítheti. A filozófiai reflexiót népszerűsíteni, befogadhatóbbá tenni, a hétköznapi életünkhöz közelíteni kívánó kötetek ezt a problémát alapvetően kétféleképpen igyekeznek megoldani. Az egyik út annak elismerése, hogy a filozófiai problémák néha ugyan az élettől elrugaszkodottnak tűnnek, ám különféle példák (hétköznapi szituációk) segítségével közérthetőbbé tehetőek. Erre a célra kiválóan alkalmasak az eredetileg is filozófusoktól származó ún. gondolatkísérletek (azaz olyan elképzelt szituációk, melyek egy szisztematikusan felépített, logikai ellentmondásoktól mentes „valóságot” tárnak elénk), amelyek keretén belül az adott probléma világosabban láthatóvá válik, egyúttal pedig körvonalazódnak a lehetséges megoldási alternatívák és azok implikációi is. A gondolatkísérletek ismertetésén és megvitatásán alapuló irodalom tehát a *filozófia felől* közelít: a filozófiatörténet híres problémáit és az azokra adható lehetséges válaszokat igyekszik a hétköznapi élettel összekötni, gyakran módosítva, aktualizálva a példák szövegét (erről bővebben a 2. pontban lesz szó).

Ezzel ellentétben az a megközelítés, amely a hétköznapi életben – adott célközönség szemében – egyébként is relevanciával bíró kulturális tartalmakból indul ki, és azt igyekszik beemelni a filozófiai vizsgálódások körébe. Ide sorolhatók mindazok a könyvsorozatok, melyek valamilyen, a *populáris kultúrából származó* „alapra” építik rá a különféle filozófiai elméleteket, azt igyekezvén kimutatni, hogy a filozófia műveléséhez nem szükséges annál jobban elrugaszkodni a valóságtól, mint amennyire az olvasó egyébként is megtenné ezt a tanulmányok alapjául szolgáló könyvek, filmek vagy zeneművek befogadásakor. Az ígéret a következő: amennyiben vesszük a fáradságot, hogy pár percnél tovább is elgondolkodjunk az említett kultúrjavak által felvetett kérdésekről, közelebb kerülhetünk a filozófia – az akadémiai filozófia – szellemiségéhez. Az elmúlt évtizedben három nagy kiadó indított el könyvsorozatot erre a koncepcióra alapozva: a már említett, *The Blackwell Philosophy and Pop Culture* sorozaton kívül hasonló feladatra vállalkozott az Open Court Publishing Company által megjelentetett *Popular Culture and Philosophy*, illetve a The University Press of Kentucky nevéhez fűződő *The Philosophy of Popular Culture*. Témaaválasztásuk szempontjából a sorozatok hasonlítanak egymásra: alapvetően olyan

közelmúltbeli filmek, képregények, együttesek és szórakoztató irodalmi művek képezik a filozófiai reflektálás kiindulópontját, melyek feltételezhetően sokakat érdekelnek – azaz jóval több embert annál, mint ahányan a filozófiát pusztán a filozófiáért tanulmányoznak.³

A filozófiai kultúrát népszerűsíteni hivatott irodalom két legfontosabb típusának rövid bemutatása után következzen azok elemzése, szem előtt tartva, hogy ezek a könyvek – ahogy az a Blackwell kiadó honlapján is olvasható – a filozófia PR-problémáinak orvoslása céljából születtek. (Előzetes megjegyzésként: a két típus ismertetése közötti terjedelmi különbséget a felmerülő problémák mennyiségi és minőségi különbsége eredményezte.)

2. Elméletek és gondolat kísérletek – a filozófiától a hétköznapokig

■ Az első kategóriába tartozó kiadványok szintén két részre oszthatók. Egyik részük a már említett gondolat kísérletek ismertetésén és az azokkal kapcsolatos problémák felvetésén alapuló művek csoportja, a másik pedig azoké a könyveké, melyek a legfontosabb filozófiai elméleteket és álláspontokat igyekeznek röviden és közérthetően bemutatni. Ez utóbbi írásokat el kell különíteni a filozófusok életéről szóló rövid biográfiáktól – életrajzi adatokra ugyanis a legritkább esetben térnek ki, mivel az elsődleges fontosság a gondolatoké, nem pedig az azokat elgondoló konkrét személyeké. A magyar olvasók számára mindkét kategóriából rendelkezésre állnak lefordított művek: a gondolat kísérleteket összegző típusból Julian Baggini *A tányérra kíváncsi malac* című munkája, az elméleteket röviden ismertető irodalomból pedig a Barry Loewer által szerkesztett *30 másodperc filozófia*.⁴ Ez utóbbival kezdve elmondható, hogy a cél – amint az Barry Loewer bevezető megjegyzéseiből is kiderül – a filozófia mint tudományos diszciplína megismertetése az olvasóval, egy olyan, többé-kevésbé átfogó kép nyújtása, mely lehetővé teszi, hogy a későbbiek során valaki akár mélyebben is elmerülhessen a különféle elméletekkel kapcsolatos nehézségekben és az azok feloldására tett próbálkozásokban. A kötet – a gondolat kísérleteket összefoglaló irodalommal szemben – tartalmazza a legfontosabb filozófiai terminusok rövid definícióját, valamint néhány kulcsfontosságú szerzőről hosszabban is értekezik. Szakmai színvonala egyenesen magas, a tartalmát érintő egyetlen kritika az lehet, hogy a 20. századi analitikus filozófiai tradíció mellett nem sok szó esik a filozófia elmúlt századának másik jelentős hagyományáról, a kontinentális filozófiáról.⁵

Ugyanez a kritika megfogalmazható a gondolat kísérleteket ismertető művekkel kapcsolatban is, melyek azonban egy további problémával is szembesülni kénytelenek: az ismétlődéssel.⁶ A leghíresebb filozófiai gondolat kísérletek ugyanis véges számban állnak csak rendelkezésre, így elkerülhetetlen, hogy az ezeket összefoglalni kívánó művek között átfedések legyenek. A változatosságot az jelentheti, ahogy az anyagot az egyes szerzők kezelik: míg Baggini modernizálja az esetenként az ókori görög filozófiából származó gondolatokat, majd azokat anekdotaszerűen elmesélve külön alfejezetben gondolja tovább a lehetséges következményeket, addig Martin Cohen könyvei (lásd 6. jegyzet) az eredeti szöveg megtartása mellett tesznek fel különböző kérdéseket, melyekre a könyv végén található egy válasz vagy válaszjavaslat. A cél tehát mindkét szerző esetében az, hogy az olvasó maga próbálja meg levezetni a számára leginkább logikusnak tűnő következtetéseket – a „hivatalos” válasszal pedig csak végszükség esetén foglalkozzon.

Ebből is látszik, hogy az első, a filozófiát a diszciplináris ismeretekre alapozva népszerűsíteni kívánó kiadványok célközönsége nem korlátozódik a filozófiával első ízben ismerkedő „laikus” olvasók táborára, hanem számít az egyetemi tanul-

mányaikat megkezdő hallgatók figyelmére is. A bemutatott elméletek, az ismertett példák a filozófia minden lényeges részterületéről válogatnak: egyaránt találhatók köztük metafizikai, ismeretelméleti, esztétikai, etikai/morálfilozófiai kérdés-feltevések.

Összefoglalásképpen azt mondhatjuk, hogy magas szakmai színvonalon megírt, a filozófiai problémák széles körére kiterjedő, nem pusztán a szakmaiság berkeinek kívülieket megcélzó művek azok, melyek a filozófiát a filozófia felől próbálják a hétköznapiasághoz közelíteni. Ennek eredményeképpen pedig figyelemfelkeltő írássokként és bevezetésjellegű könyvekként egyaránt olvashatóak. Mindannyian gondolunk valamit arról, hogy mit helyes és helytelen megtenni; hogy honnan tudjuk, amit tudunk; hogy mit tartunk értékesnek és mit értéktelennek; hogy kik vagyunk valójában. Az elméleteket röviden, közérthetően és gondolatébresztően összefoglaló művek egyik hatása pedig az lehet, hogy felhívják a figyelmet ezeknek a gondolatainknak a következményeire, mindarra, amit egy adott ítélet meghozatala magában foglalhat. A filozófiának pedig talán az egyik legnagyobb érdeme, hogy ismert dolgokat eddig végig nem gondolt következetességgel tár elénk, rávilágítva azok olyan jellegzetességeire, melyek a hétköznapi életben valószínűleg elkerülnék figyelmünket.

3. Batman és a metafizika – a hétköznapiaktól a filozófiáig

■ A filozófia népszerűsítésének másik módja, hogy nem a különféle filozófiai álláspontokból kiindulva igyekszünk bemutatni azokat a mindennapi életet segítségül hívva, hanem egy adott kulturális termékre (jelesül a populáris kultúra bizonyos cikkeire) alapozva „felfedezzük” az abban rejlő filozófiai problémákat. Míg az előző kategóriában említett kötetek potenciális olvasói bázisát nehéz lenne körülhatárolni (kivéve természetesen az elsőéves egyetemi hallgatókat, amennyiben valamilyen bevezető kurzuson forgatják az ismertettet műveket), addig a populáris kultúrára építő könyvsorozatok esetében a célközönség nagy valószínűséggel a fiatal felnőttek és a középkorúak rétege. Ezt alátámasztandó – a teljesség igénye nélkül – álljon itt néhány példa a tematikus kötetek által feldolgozott kultúrjavakból:

Filmek: Avatár, Eredet (*Inception*), Mátrix, Csillagok háborúja

Tv-sorozatok: Doktor House, Lost – Eltűntek, Seinfeld, South Park

Képregények: Batman, X-Men, Watchmen, Iron Man

Könyvek: a Harry Potter-sorozat, a Twilight-sorozat, Sherlock Holmes-történetek

Zene: Led Zeppelin, Metallica, Radiohead.

A könyvek a filozófia minden területéről tartalmazzák értekezéseket – az egyetlen szempont az, hogy releváns módon kapcsolódjanak az adott populáris témához. Az első probléma pedig már a témakiválasztás kapcsán felvethető: nem biztos, hogy minden sikerfilm/könyv/sorozat érdemes filozófiai elemzésre. Természetesen akadnak olyanok, melyek hasznosak lehetnek egy bizonyos filozófiai probléma illusztrálására – gondolok itt Sherlock Holmes deduktív (de valójában induktív) módszerére vagy az ő alakját mintaként használó Doktor House karakterére. Az, hogy mennyi filozófiai „terhet” bír el egy tömegkulturális termék, természetesen még ezekben az esetekben sem egyértelmű – jó példája lehet ennek Sherlock Holmes profefeminista értelmezése.⁷ A legtöbb esetben azonban olyan alakra kívánnak építkezni a kötetek szerzői, amely egész egyszerűen nincs ott. Bizonyos esetekben a felszínen filozofikusnak tűnő tartalmak szolgáltathatják ezt az alapot (például a *Lost* sorozat elemzé-

se során), más esetekben pedig még a látszat is hiányzik (lásd a Metallica-dalszövegek vagy a Twilight-regények elemzését). Tekintettel arra, hogy a kötetek elsősorban azokhoz szólnak, akik egyébként *nem foglalkoznának a filozófiával*, kétséges, hogy az olvasók úgy interpretálják-e az újonnan felfedezett metafizikai, egzisztenciál-filozófiai, esetleg társadalomelméleti többlettartalmakat, mint amelyek hozzátesznek valamit az elsődleges élményeikhez, avagy mint valami alapvetően érthető információ szükségtelen túlbonyolítását. Érdemes közelebbről is szemügyre venni egy példát az említett kötetek egyikéből, hogy világosabbá váljon, milyen problémák merülhetnek fel.

A *Lost – Eltűntek* filmsorozat filozófiai analízise többek között a személyes azonosság, az időutazás, a társadalmi szerződés és a lehetséges világok szemantikájának kérdéseit járja körül. Richard Davies tanulmányában az időutazás filozófiai problémáinak vizsgálata előtt az *Eltűntek* műfaji meghatározására tesz kísérletet.⁸ Amellett érvel, hogy a sorozat nem felel meg maradéktalanul a tragédiával szemben Arisztotelész által támasztott követelményeknek, az eposz jellemzői azonban többé-kevésbé illenek rá. Davies időt fordít arra is, hogy kimutassa, Shakespeare drámái sem minden esetben tartották tiszteletben az arisztotelészi formai kritériumokat – mégsem vitatná el senki tőlük, hogy valódi drámák lennének. A tanulmány első tíz oldala így Arisztotelész ellenében kívánja megvédeni az *Eltűnteket*, nem törődve azszal, hogy valószínűleg soha senki nem próbálta a sorozatot arisztotelészi kategóriákra hivatkozva támadni. A gondosan elkészített szalmarabú ledöntése után a tanulmány az időutazás elméleti kérdéseire fordul, és a hátralévő oldalakat John McTaggart időérvének rövid ismertetésére, illetőleg ezzel kapcsolatban a szabad akarat kontra determinizmus vitában történő állásfoglalásra használja.

Elképzelhető ellenvetés lehetne itt, hogy McTaggart időérve⁹ nem feltétlenül olyasmi, amit elsőként lenne érdemes elsajátítani a különféle filozófiai elméletek közül, ám ez akár ízlés kérdése is lehet. Fontosabbnak érzem azt megjegyezni, hogy aki végignézte a sorozatot, az minden bizonnyal egy ponton feladta a különböző idősíkok váltakozása által generált ellentmondások tisztázásának igényét, és beletörődött, hogy a „hitelenség felfüggesztésén” kívül nem sok lehetősége maradt. Ez pedig azzal sem változik meg, ha McTaggart metafizikája felől próbáljuk értelmezni az időutazásokat – pusztán annyi történik, hogy egy érthetetlen eseménystruktúra (a sorozat) mellé kapunk egy első pillantásra közel ugyanannyira érthetetlen (de legalábbis mindennemű filozófiai előképzettség hiányában nehezen átlátható és valószínűleg intuitíve implauzibilisnak tűnő) elméletet. Az írás konklúziója mindemellett az, hogy amennyiben filozófiailag problematikus is az időutazás, nem szabad, hogy a befogadás élményét ilyesmi megnehezítsék. Oda jutottunk tehát, ahol eleve álltunk – a különbség pusztán annyi, hogy indulás előtt még nem ismertük McTaggart elméletét.

A többi tanulmánnyal kapcsolatban is hasonló problémák merülnek fel: a néhol mégoly jó és színvonalas filozófiai elemzések is olyasmiknek tűnnek, amik egyáltalán nem következnek a sorozatból – azaz a cselekmények és karakterek nélkülük is éppannyira értelmezhetőek (vagy értelmezhetetlenek), mint a segítségükkel. A fő probléma tehát nem változott: *Lost*-rajongókon és filozófusokon kívül aligha fogja bárki is olvasni ezt a szerkesztett kötetet. Az első kategóriába tartozók valószínűleg (jogosan) azt kérdezik majd, hogy mi értelme még jobban bonyolítani a történetet, a másodikba tartozók pedig könnyen találnak az *Eltűntek* ötödik évadjánál jobb példát a kontrafaktuális kondicionálisok szemléltetésére.

Mindezek ellenére a *Lost* a felszínen valóban filozófiai mondanivalóval bíró sorozatnak tűnhet – nem ez a helyzet viszont a Metallica dalszövegeivel vagy a Twilight könyvsorozat vámpírjaival. Elképzelhető persze, hogy James Hetfield való-

ban a szubsztancia-dualizmus problémáin töprengve írja a szövegeit, avagy hogy Stephenie Meyer a „személynek lenni” szükséges és elégséges feltételeit kutatva meséli el vámpír-történeteit, azonban mindez kevésbé valószínű. Ezekben az esetekben olyannyira sok, az említett művek létrejöttében szerepet játszó tényezőt kell figyelmen kívül hagynunk és filozófiai motivációval helyettesítenünk, hogy az eredeti dalok/könyvek rajongói aligha ismernének rájuk az értekezéseket olvasva. Ezek ugyanis éppannyira szolgáltatnak alapot filozófiai elméletek ismertetésére, amennyire bármi más is. Az elidegenítő hatás kapcsán azonban a rajongókat (akik elvileg a könyvek fő olvasói bázisát nyújtják) rendkívül nehéz lesz megnyerni, hiszen úgy tűnhet számukra, hogy egyáltalán nem arról olvasnak, amiről szerettek volna. Képletesen fogalmazva: lehet a Metallicából filozófiát csinálni, csak ahhoz végül ki kell hagyni belőle a Metallicát.

Összefoglalva: a populáris kultúrát a filozófiához közelíteni igyekvő könyvsorozatok a legjobb esetben is csak mérsékelten lehetnek sikeresek, mivel kevés olyan témát találni a ténylegesen populáris kultúra termékei között, amelyik alkalmas lenne filozófiai kérdések felvetésére anélkül, hogy teljesen eltávolodna eredeti tárgyától. A fejezetek többnyire ezekben a kötetekben is színvonalasak (jó példa erre a David Lynch filmjeinek szereplői segítségével különböző érvelési típusokat bemutató Arp–Brace-tanulmány)¹⁰, a felvetett filozófiai problémák pedig esetenként szélesebb területet fognak át a gondolat kísérletekre támaszkodó könyveknél. A különböző filmekkel, könyvekkel, dalszövegekkel kapcsolatban ugyanis olyan, a kontinentális hagyományban rendkívül jelentős koncepciók is előtérbe kerülhetnek, mint Kierkegaard szorongásfogalma, Foucault gondolatai fejelemről és bűntetésről, a heideggeri létbe vetettség vagy épp a Husserl nevéhez fűződő fenomenológiai redukció.

A könyvsorozatok célközönsége – az előző kategóriával ellentétben – kifejezetten a filozófiai tanulmányokat egyáltalán nem folytatók tábora. Így lehet értelme a Blackwell kiadó filozófiai PR-ral kapcsolatos megjegyzésének – azoknak ugyanis nyilván nem szükséges közvetíteni a filozófiai kultúrát, akik azt már eleve tanulmányozzák. Ez az elköteleződés azonban, a fent említett problémák miatt, kétélű fegyverré válhat: egyrészt elriaszthatja azokat, akik nem képesek a (sok esetben valóban erőltetett) filozófiai párhuzamokat befogadni, másrészt pedig kivívhatja azok ellenszenvét, akik nem gondolják úgy, hogy a filozófiát alapvetően nem kedvelő társadalmi rétegek szívéhez a tömegkultúra gyakran nem is legszínvonalasabb termékein át vezet az út. Sőt akár azt is gondolhatják, hogy erre a bizonyos útra egyáltalán nincs is szükség – és ha azt észlelik, hogy a közvetítés kizárólag ilyen eszközökkel történhet, az csak megerősítheti ezt a meggyőződésüket.

4. Záró megjegyzések:

Hogyan és hogyan ne népszerűsítsük a filozófiát?

■ A fentiekben a filozófiai ismeretek popularizálásának, a filozófiai kultúra közvetítésének két fő megvalósulási formáját vizsgáltam: a gondolat kísérleteken és elméletek összefoglalásán alapuló, illetve a tömegkultúra termékeit kiindulópontként használó kezdeményezéseket. Mindkét próbálkozásnak vannak előnyei és hátrányai, ám – számomra legalábbis – úgy tűnik, hogy hosszú távon az első elképzelés a járható út. Márpedig a kultúraközvetítés mindenképp „hosszú távú” tűnik, hiszen egyik megoldási javaslat sem az idei év szülötte, a filozófiai műveltség (de legalábbis a logikus gondolkodás képességének) hiánya pedig ma sem kisebb probléma, mint két-három évtizede volt. Van tehát a filozófiának PR-problémája, ám ezt nem feltétlenül a „populáris kultúra és a filozófia” típusú sorozatok fogják egyszer s minden-

korra orvosolni – hiszen azok a kifogások, amelyek a filozófiát művelőket érik (leginkább az, hogy valójában nem folytatnak produktív tevékenységet), nem abból nyerek erejüket, hogy a filozófiának nincs köze a tömegkultúrához. Ennek értelmében pedig mindez nem változik meg akkor sem, ha a „filozófiai PR-t művelők” számos kötet segítségével igyekeznek kimutatni, hogy a filozófiának szinte mindenhez köze van. A figyelem felkeltésére, a fiatal olvasók filozófia felé orientálására természetesen kisebb-nagyobb mértékben mindkét megoldási kísérlet alkalmas lehet – a filozófia mint diszciplína általános megítélésén azonban aligha változtathatnak. Ehhez ugyanis nem pusztán PR-jellegű tevékenység szükségeltetik.

■ JEGYZETEK

1. Darragh McManus: *Can Philosophy Save Us?* The Guardian. 2010. 02. 26. <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2010/feb/06/philosophy-economy-celebrity-gossip> (letöltve: 2012. 06. 10.)
2. andphilosophy.com (letöltve: 2012. 06. 10.)
3. Némileg eltér a másik kettőtől a University of Kentucky Press sorozata, mivel abban kizárólag filmrendezők életműve, illetőleg különféle sportágak (!) köré csoportosítják a filozófiai témájú esszéket – ez azonban nem olyan nagy különbség, amely indokolná elkülönítését a másik két sorozattól.
4. Julian Baggini: *A tányérra kíváncszó malac... és 99 további gondolatkísérlet.* (Ford. Barabás András) Corvina Kiadó, Bp., 2008.; Barry Loewer (szerk.): *30 másodperc filozófia – A legfontosabb filozófiai elméletek röviden.* (Ford. Kállai Tibor) Partvonal Könyvkiadó, Bp., 2011.
5. Egészen pontosan négy szerzőről olvashatunk csupán: Nietzsche, Derrida, Heidegger és Sartre egy-egy probléma erejéig szerepel a válogatásban.
6. A következőkben a magyar nyelven hozzáférhető Baggini-kötet mellett az alábbi könyvekre támaszkodom: Martin Cohen: *101 Philosophy Problems.* Routledge, New York, 2007; Uő: *Wittgenstein's Beetle and Other Classic Thought Experiments.* Blackwell, Oxford, 2004.
7. Mona Rocha – James Rocha: *A Feminist Scandal in Holmes' Generalizations.* In: Josef Steiff (ed.): *Sherlock Holmes and Philosophy.* Open Court Publishing Company, Chicago (IL), 2011. 147–155.
8. Richard Davies: *Lost in Lost's Times.* In: Sharon Kaye (ed.): *The Ultimate Lost and Philosophy.* John Wiley & Sons, Hoboken (New Jersey), 2011. 9–31.
9. Az eredeti érvet lásd John McTaggart: *The Unreality of Time.* Mind 1908. vol. 17. 457–474.
10. Robert Arp – Patricia Brace: „*The Owls Are Not What They Seem*”: *The Logic of Lynch's World.* In: William J. Devlin – Shai Biderman (eds.): *The Philosophy of David Lynch.* The University of Kentucky Press, Lexington (Kentucky), 2011. 7–24.

